

УДК 339.13

Клименко Т. А.

Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики

ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті досліджено роль інновацій та інноваційної діяльності в системі конкурентних відносин, а також особливості розвитку конкуренції в інноваційній економіці в Україні. Виявлено інноваційний потенціал країни і його вплив на економічне зростання. Проведено аналіз інноваційної активності підприємств, а також оцінено роль інновацій в конкурентній стратегії підприємств України.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, конкурентоспроможність, конкуренція, конкурентні переваги.

Постановка проблеми. Глобалізаційні перетворення та світові інтеграційні процеси поступово змінюють акценти в конкурентній боротьбі, трансформуючи умови та інструменти формування конкурентних переваг. Так, закономірності господарювання періоду вільної конкуренції вже не відповідають вимогам сучасного виробництва. Як свідчить світовий досвід, формування конкурентної стратегії в розвинутих країнах у сучасних умовах здійснюється з урахуванням еволюції форм конкурентної боротьби, що відбувається під впливом науково-технічного прогресу. Таким чином, найкращими способами перемоги в конкурентній боротьбі стають вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення кваліфікації кадрів, що стимулює розвиток науки і техніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інноваційної діяльності та конкурентоспроможності присвячено велику кількість робіт. Взаємозв'язок між структурою ринку та інноваціями є одним з найбільш досліджуваних Й. Шумпетером, Р. Гілбертом, П. Героскі, Р. Бланделом, Дж. Ван Ріненем, Р. Гріффітом, Ф. Агйонном, К. Шапіро та іншими науковцями. Аналіз внеску провідних учених у розвиток теорії конкуренції дає змогу говорити про суперечливу єдність в рамках властивостей сучасної конкуренції як руйнівного, деструктивного типу, так і конструктивного, який створює нову якість та характер.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасній Україні дотепер склалася принципово нова економічна ситуація, а також створена досить міцна база ринкових відносин, але водночас стало очевидно, що програма економічних реформ потребує серйозних змін, перш за все змін щодо переходу з макрорівня на рівень конкретного виробництва. Їх більшість стикається з одними і тими ж проблемами, такими як уповільнення зростання, зниження рентабельності,

відступ на ринку і, як наслідок, зниження конкурентоспроможності. Серед різних методів і засобів підвищення конкурентного статусу особливе місце посідає активізація інноваційних процесів. Пошук нових можливостей і механізмів в розробці та освоєнні інновацій в тісному зв'язку з проблемами вдосконалення господарювання та управління набуває винятково важливого значення.

Мета статті полягає у визначенні особливостей взаємозв'язку економічної конкуренції та інновацій, аналізі сучасних тенденцій розвитку інноваційної діяльності в економіці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародний досвід переконливо свідчить про те, що показники інноваційної діяльності, серед яких особливе місце посідають показники інноваційної активності підприємств, стають головними критеріями у визначенні економічної міцності країни та її перспектив на світовому ринку. Інноваційна діяльність підприємств, створення та впровадження новітніх технологій допомагають максимально ефективно використовувати ресурсний потенціал країни, відіграють ключову роль у формуванні ВВП, створенні робочих місць, покращенні екологічної ситуації тощо [1, с. 29]. Таким чином, важливим фактором розвитку економіки України є активна інноваційна діяльність підприємств.

З метою отримання бажаних економічних результатів інноваційна діяльність потребує існування в країні сприятливого регуляторного середовища, а також значного вкладення фінансових ресурсів. Здатність підприємств вести інноваційну діяльність можна оцінити, проаналізувавши дані джерел її фінансування. Розподіл фінансування інноваційної діяльності за 2000–2016 роки наведено на рис. 1 [2].

Проаналізувавши динаміку фінансування інноваційної діяльності за 2000–2016 роки, можемо зробити такі висновки: у 2012 році маємо скорочення витрат на інновації, незважаючи на поступове їхнє зростання впродовж 2009–2011 років, що свідчить про чергову кризу у фінансуванні інноваційної діяльності; основним джерелом фінансування інновацій впродовж 2000–2016 років були власні кошти підприємств; маємо суттєве скорочення фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів іноземних інвесторів (на 82,4%), що говорить про відплив іноземного капіталу з території України протягом

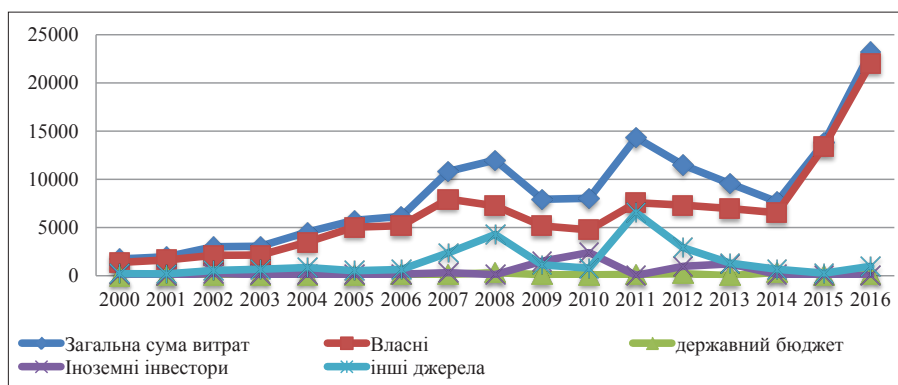

Рис. 1. Розподіл фінансування інноваційної діяльності за 2000–2016 роки

2000–2016 років; державний бюджет забезпечує фінансування інноваційної діяльності на рівні 1–3% від загальної суми витрат, що є свідченням незначної участі держави в інноваційній діяльності підприємств.

У 2016 році загальний обсяг витрат на виконання наукових розробок власними силами організацій становив 11 530,7 млн. грн., зокрема капітальні витрати склали 576,0 млн. грн., з них витрати на придбання устаткування – 487,6 млн. грн. [2]. Згідно з попередніми розрахунками питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,48%, зокрема за рахунок коштів державного бюджету – 0,16%. У 2015 році частка обсягу витрат на НДР у ВВП країн ЄС–28 у середньому становила 2,03%. Більшою за середню частку витрат на дослідження та розробки була у Швеції (3,26%), Австрії (3,07%), Данії (3,03%), Фінляндії (2,90%), Німеччині (2,87%), Бельгії (2,45%), Франції (2,23%); меншою – у Кіпрі, Румунії, Латвії та Мальті (від 0,46% до 0,77%).

Серед регіонів вищою за середню в Україні частка інноваційно-активних підприємств була в Харківській, Тернопільській, Миколаївській, Запорізькій, Івано-Франківській, Одеській, Житомирській, Львівській, Чернівецькій, Херсонській областях та м. Києві; у розрізі видів економічної діяльності – на підприємствах з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів, комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, автотранспортних засобів, коксу та продуктів нафтопереробки [3, с. 83]. Протягом 2016 року на інновації підприємства витратили 23,2 млрд. грн., зокрема на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 19,8 млрд. грн., на внутрішні та зовнішні науково-дослідні розробки – 2,4 млрд. грн., на придбання наявних знань від інших підприємств або організацій – 0,1 млрд. грн., на іншу інноваційну діяльність (включаючи проектування, навчання, маркетинг та іншу відповідну діяльність (інші витрати)) – 0,9 млрд. грн.

Найбільше коштів витрачено підприємствами Дніпропетровської, Харківської, Вінницької областей та м. Києва; за видами економічної діяльності – підприємствами металургійного виробництва, добування природного газу, виробництва харчових продуктів, машин та устаткування, виробництва автотранспортних засобів. Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств,

а саме 22 036,0 млн. грн. (або 94,9% загального обсягу витрат на інновації). У 2016 році 88,1% інноваційно-активних промислових підприємств упроваджували інновації. Найбільшу кількість інноваційних видів продукції впроваджено на підприємствах з виробництва машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань, харчових продуктів, металургійного виробництва.

Слід зазначити, що у 2015 році загалом частка інноваційно-активних підприємств у промисловості України склала 17,3% [3; 4]. Найбільша кількість інноваційно-активних підприємств спостерігалася за такими видами економічної діяльності: виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (47,5%), виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (37,5%), виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів (37,0%), машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування (30,5%), виробництво коксу, продуктів нафтопереробки (28,6%), виробництво електричного устаткування (28,2%), виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань (26,2%). Найменша кількість інноваційно-активних підприємств була у виробництві гумових та пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (12,8%), виготовленні виробів з деревини, виробництві паперу та поліграфічної діяльності (12,1%), постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційного повітря (10,5%), добувній промисловості і розробленні кар'єрів (9,0%), добуванні кам'яного та бурого вугілля (7,3%).

Водночас впродовж 2014–2016 років частка підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, за відповідними видами економічної діяльності становила 18,4% (рис. 2), зокрема підприємства, які здійснювали технологічні інновації, склали 11,8% (5,7% – продуктивні та 10,3% – процесові), нетехнологічні – 13,4% (8,7% – організаційні та 10,2% – маркетингові) [4].

Варто також відзначити, що існує прямий зв'язок між розміром підприємства та його рівнем інноваційності, оскільки для впровадження інновацій необхідно мати певну кількість персоналу, задіяного у виконанні наукових досліджень і розробок. Відповідно, найвища частка як технологічно інноваційних, так і нетехнологічно інноваційних підприємств була серед великих суб'єктів господарювання (табл. 1) [4, с. 1].

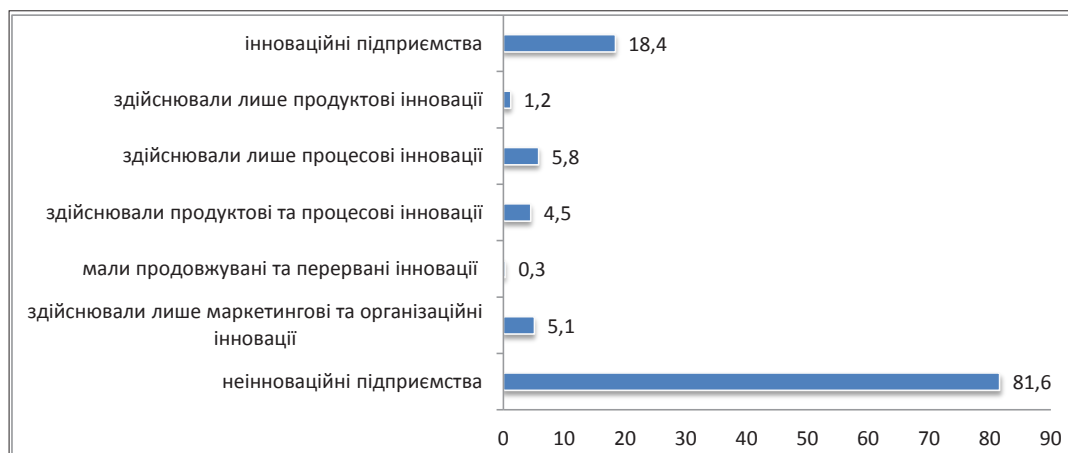

Рис. 2. Розподіл підприємств у 2014–2016 роках за типами інноваційної діяльності, % до загальної кількості підприємств

Таблиця 1

Розподіл підприємств за типами інновацій та кількістю працюючих, %

	Обстежені підприємства, усього	З них інноваційно-активні	Зокрема, запроваджували:		
			технологічні інновації	технологічні та нетехнологічні інновації	нетехнологічні інновації
Усього	100,0	18,4	5,0	6,8	6,6
зокрема, з кількістю працюючих					
до 49 осіб	100,0	14,8	3,8	4,9	6,1
50–249 осіб	100,0	24,7	7,3	9,8	7,6
250 осіб і більше	100,0	39,6	11,5	19,9	8,2

Таблиця 2

Розподіл неінноваційних підприємств за причинами, що перешкоджали здійсненню інновацій протягом 2014–2016 років, %

Немає вагомих причин здійснювати інновації	83,0
зокрема, низький попит на інновації на ринку	10,2
через попередні інновації	8,7
через дуже низьку конкуренцію підприємства на ринку	5,9
відсутність хороших ідей або можливостей для інновацій	9,3
Можливому впровадженню інновацій перешкоджають вагомими чинниками	17,0
зокрема, відсутність коштів у межах підприємства	9,7
відсутність кредитів або приватного капіталу	5,0
зависокі витрати на інновації	9,0
відсутність кваліфікованих працівників	2,0
відсутність партнерів по співпраці	1,4
труднощі в отриманні державної допомоги або субсидій для інновацій	6,5
невизначений попит на інноваційні ідеї	2,8
занадто велика конкуренція на ринку	5,3
законодавчі/нормативні акти, що створили додаткове навантаження	5,8

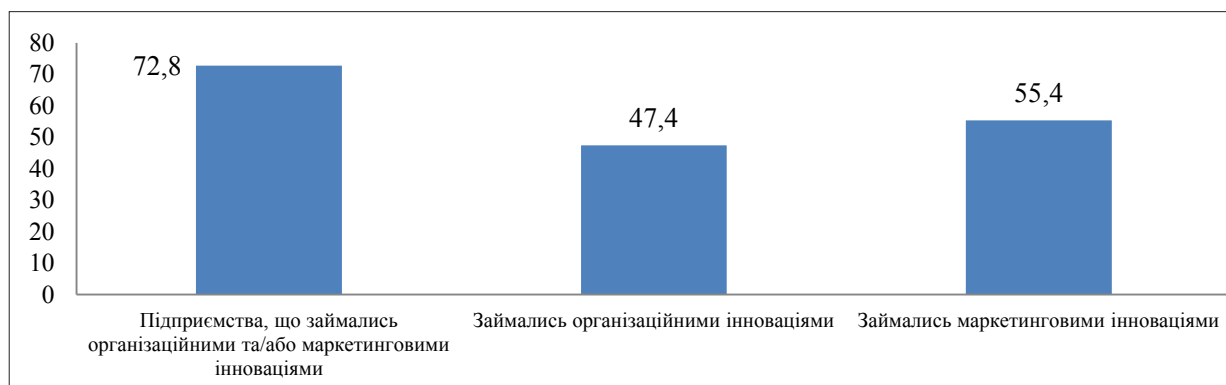

Рис. 3. Розподіл підприємств, що впроваджували організаційні та маркетингові інновації, % до всіх інноваційно-активних підприємств

Щодо видів економічної діяльності, то протягом 2014–2016 років найвища частка інноваційних підприємств була на підприємствах інформації та телекомунікації (22,1%), переробної промисловості (21,9%), фінансової та страхової діяльності (21,7%) та діяльності у сфері архітектури та інжинірингу (20,1%). При цьому вище за середню по країні частка підприємств із технологічними інноваціями була серед підприємств переробної промисловості (15,6%), з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (12,6%), а також підприємств, які займалися діяльністю у сферах архітектури та інжинірингу, науковими дослідженнями та розробками, рекламною діяльністю (13,2%); з нетехнологічними інноваціями, а саме серед підприємств фінансової та страхової діяльності (18,0%),

інформації та телекомунікації (17,3%), переробної промисловості (15,3%).

Крім упровадження технологічних інновацій, підприємства можуть бути активними в організаційних і/або маркетингових інноваціях (є основними, що відображено на рис. 3), які підтримують продуктивні та процесові інновації, підвищують якість і ефективність роботи підприємства та поліпшують обмін інформацією й використання нових знань і технологій, а також сприяють підвищенню конкурентоспроможності підприємства, виходу на нові ринки або сегменти ринку, розроблення нових способів просування продукції [4, с. 5].

У табл. 2 наведено розподіл факторів, які, на думку підприємців, створюють перешкоди у здійсненні інноваційних проектів [4, с. 6]. Незважа-

ючи на те, що ці дані показують тенденції, що склались і можуть дещо відрізнятись на рівні виду економічної діяльності залежно від розміру підприємства та інших факторів, найбільш суттєвими перепонами підвищення інноваційної активності підприємств є брак власних коштів підприємств та низький попит на інновації на відповідному ринку.

Аналіз статистичних даних щодо джерел фінансування інноваційної діяльності показав, що лише незначна частка витрат на інноваційну діяльність покривається за рахунок коштів державного бюджету. Проте держава має достатню кількість можливих шляхів фінансової підтримки інноваційної діяльності підприємств України, що детально розкриті у Законі України «Про інноваційну діяльність», в якому наголошено на тому, що державна фінансова підтримка інноваційної діяльності підприємств України може бути надана шляхом повного або часткового (до 50%) безвідсоткового кредитування пріоритетних інноваційних проектів, повної чи часткової компенсації відсотків, сплачуваних підприємствами, які займаються інноваційною діяльністю, комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів, надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів та за рахунок майнового страхування реалізації інноваційних проектів [5, с. 17]. Як зазначалось вище, національна економіка тільки-но починає виходити з кризи, тому державні заходи щодо сприяння інноваційній діяльності підприємств не мають реалізовуватись за залишковим принципом. До того ж після тривалого економічного спаду компанії не мають власних ресурсів для таких інвестицій, тоді як доступ до зовнішніх кредитів істотно обмежений. Однак зовнішні інвестиції і макроекономічна допомога західних партнерів все ж таки присутні, вони спрямовуються, зокрема, на впровадження інноваційних технологій у різних секторах економіки. Також не варто забувати про традиційно високі позиції України в авіа- і ракетобудуванні, адже багато інноваційних систем для військових були розроблені у зв'язку з подіями на сході України.

Інноваційна складова конкурентоспроможності країни залежить від різних факторів, але значною мірою вона визначається кількістю виконаних наукових і науково-технічних робіт. Розглянемо

динаміку цього показника за 2010–2016 роки. Варто зазначити, що найбільша кількість наукових робіт за всіма напрямками припадає на 2012 рік. Аналіз статистичних даних також свідчить про те, що за період 2015–2016 років загальна кількість виконаних наукових і науково-технічних робіт, яка включає наукові та науково-технічні розробки, зокрема технології, матеріали, сорти рослин та породи тварин, методи і теорії, різко зменшилась на 57%, а за весь досліджуваний період – на 66%.

Найбільше у 2016 році порівняно з 2015 роком скоротилася кількість робіт зі створення нових видів виробів (на 77%) та нових сортів рослин і порід тварин (на 90%). Основним завданням, на нашу думку, має бути збільшення робіт зі створення та вдосконалення нових видів технологій, оскільки загальновідомим є той факт, що знос обладнання, яке використовується у виробництві, становить понад 60%. Аналізуючи питому вагу обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт у загальному обсязі ВВП, констатуємо, що, як видно з табл. 3, у 2015 році Україна за цим показником значно відставала від європейського рівня [2, с. 76]. Незначно кращі показники демонструють лише Румунія та Латвія. Дані табл. 3 дають змогу зробити висновок, що з метою виходу України на шлях наздоганяючого розвитку слід забезпечити значення показника на рівні не менше 3%.

Водночас необхідно відзначити позитивну динаміку збільшення у фактичних цінах обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт, що є позитивним моментом у розвитку економіки України. Найбільш важливим напрямом наукових та науково-технічних робіт, пов'язаним з виробництвом, за 7 років залишаються науково-технічні розробки.

Несуттєве збільшення кількості виконаних прикладних досліджень та розробок пояснюється тим, що в умовах скорочення бюджетних видатків частішають спроби залучити кошти з інших джерел. Про це свідчить тенденція до зростання участі сторонніх організацій у фінансуванні наукових досліджень, зокрема іноземних замовників. Така ситуація приводить до того, що велика частина наукових кадрів втрачає свій потенціал в інтересах зарубіжних суб'єктів, інвестуючи інтелектуальний капітал в економіку інших країн. Окрім того, наукові установи змушені активізувати

Таблиця 3

Питома вага витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %

Країни	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЄС-28	1,93	1,97	2,01	2,03	2,04	2,03	...
Болгарія	0,56	0,53	0,60	0,63	0,79	0,96	...
Естонія	1,58	2,31	2,12	1,73	1,45	1,50	...
Іспанія	1,35	1,33	1,29	1,27	1,24	1,22	...
Латвія	0,61	0,70	0,67	0,61	0,69	0,63	...
Литва	0,78	0,90	0,89	0,95	1,03	1,04	...
Німеччина	2,71	2,80	2,87	2,82	2,89	2,87	...
Польща	0,72	0,75	0,88	0,87	0,94	1,00	...
Румунія	0,45	0,49	0,48	0,39	0,38	0,49	...
Словаччина	0,62	0,66	0,80	0,82	0,88	1,18	...
Словенія	2,06	2,42	2,58	2,6	2,38	2,21	...
Угорщина	1,15	1,19	1,27	1,39	1,36	1,38	...
Чеська Республіка	1,34	1,56	1,78	1,90	1,97	1,95	...
Україна	0,75	0,65	0,67	0,70	0,60	0,55	0,48

діяльність із комерціалізації своїх розробок, просувати результати наукової діяльності на ринки, укласти угоди на реалізацію наукоємної продукції.

Висновки. Отже, добросовісна конкуренція виявляється як найважливіший економічний фактор створення інновації, а нововведення стають головним чинником підвищення конкурентоспроможності. Конкуренція спонукає до активного застосування інновацій, що приводить до формування інноваційної економіки, характерними ознаками якої є інноваційна інфраструктура, ефективне бізнес-середовище, наукоємність виробництва та висока кваліфікація робочої сили. Поки що зберігається унікальний науково-технічний потенціал, однак практичність його використання для створення національної інноваційної економіки досить незначна. Спостерігається низька роль держави в розвитку інноваційного сектору.

Аналіз вищенаведених даних свідчить про низьку конкурентоспроможність економіки України. Найбільш проблемними факторами є політична стабільність в країні, результативність державних інституцій, макроекономічна стабільність. Існує прямо пропорційний взаємозв'язок між розвиненістю бізнес-середовища та розробкою інновацій. Бізнес-середовище формує попит на інновації і є основним споживачем нововведень. Розвиток економіки на інноваційних засадах стимулює розвиток високотехнологічних галузей, які здатні генерувати значну додану вартість, а також підвищує націо-

нальну конкурентоспроможність. Таким чином, лише такий тип розвитку уможливить зайняття Україною гідних позицій у глобалізованому світі.

Відсутність в Україні протягом тривалого часу цілеспрямованої державної політики щодо забезпечення діалогу влади і бізнесу призвела до суттєвого викривлення конкурентних відносин. Як наслідок, для України все ще нагальною проблемою залишається наявність значного тіньового сектору економіки, що призводить до дискримінаційних умов господарювання, обмеження та/або усунення конкурентних передумов в окремих галузях економіки, відсутності передумов для економічного розвитку.

Враховуючи прямо пропорційний взаємозв'язок між ефективною конкуренцією та інноваціями і їх впливом на економічний розвиток та підвищення конкурентоспроможності економіки, ми виділили низьку об'єктивних передумов розвитку конкурентних відносин. Так, аналіз наведених даних доводить, що в Україні децю поліпшилися умови ведення бізнесу, водночас недостатньою є інноваційна активність суб'єктів господарювання. Спостерігається нерівність умов конкуренції, що пов'язане з неоднаковим режимом оподаткування, субсидіями та привілеями з боку держави чи місцевої влади, пільговим доступом до земельних ділянок, інфраструктури, проблемами із залученням фінансових ресурсів, вибірковою контролем з боку регулюючих органів державної влади.

Список використаних джерел:

1. Бакаліньська О., Бугаєнко Н., Венгер В. та ін. Тенденції змін стану конкурентного середовища в економіці України у 2016 році: звіт про науково-дослідну роботу. Київ: Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики, 2017. 233 с. Деп. в УкрІНТЕІ, № держреєстрації 0117U000188.
2. Статистичні дані України // Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html.
3. Наукова та інноваційна діяльність України: статистичний збірник. 2017. URL: <https://mail.ukr.net/desktop#readmsg/15120254623171084175/f1/attach=2>.
4. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2014–2016 років // Державний комітет статистики. 2017. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2017/2_07_02_02_2017.htm.
5. Про інноваційну діяльність: Закон України станом на 4 липня 2002 року: офіц. вид. // Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40>.
6. Україна в цифрах: статистичний збірник. Київ: Держкомстат України. 2016. 204 с.

Клименко Т. А.

Центр комплексних досліджень по вопросам антимонопольной политики

ИННОВАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК ПРЕДПОСЫЛКА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ

Резюме

В статье исследована роль инноваций и инновационной деятельности в системе конкурентных отношений, а также особенности развития конкуренции в инновационной экономике Украины. Выявлен инновационный потенциал страны и его влияние на экономический рост. Проведен анализ инновационной активности предприятий, а также оценена роль инноваций в конкурентной стратегии предприятий Украины.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, конкурентоспособность, конкуренция, конкурентные преимущества.

Klymenko T. A.

Center of Complex Research in Antimonopoly Policy

INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES AS A PRIMARY DEVELOPMENT OF THE NATIONAL COMPETITIVE ENVIRONMENT

Summary

The role of innovations and innovation in the system of competitive relations and features of the development of competition in the innovative economy in Ukraine is researched in the article. The innovative potential of the country and its influence on economic growth are revealed. The analysis of innovative activity of enterprises is carried out and the role of innovations in the competitive strategy of Ukrainian enterprises is assessed.

Key words: innovation, innovation activity, competitiveness, competition, competitive advantages.